

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 1(24)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2010

УДК 330-339;321.7;159.9
ББК 65.9.(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Саввич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Піла В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівеський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф.

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подоляка А. М., д-р юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 1 від 27 січня 2010 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

Наукові праці МАУП / Редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. —

К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. — Вип. 1(24). — 312 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9.(4УКР)29-2я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2010
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	5	Палиця О. В. Моніторинг ринку праці як складова системи державної діагностики попиту та пропозиції робочої сили.....	83
Яценко А. В. Моделювання впливу інвестицій та інновацій на збалансованість темпів та пропорцій економічного зростання.....	5	Посвистак О. М. Система менеджменту якості в діяльності університетської бібліотеки: орієнтир на користувача.....	90
Поканевич Ю. В. Особливості поняття “управлінське рішення” в системі менеджменту торговельного підприємства.....	14	Рябцева Н. О. Динаміка чисельності дітей-сиріт залежно від соціально-економічних факторів в Україні	95
Шконда В. В., Калянов А. В. Системна концептуальна модель розвитку корпоративної культури	20	Недашковська Н. В. Особливості постачання, використання, обліку та звітності АРВ-препаратів у лікувальних закладах України.....	99
Дікарев О. І. Стратегії економічної дипломатії в контексті політики енергетичної диверсифікації в регіоні Чорного-Каспійського-Балтійського морів.....	28	Затулко А. В. Сучасний момент і фактори, що впливають на діяльність морських торговельних портів України	106
Мельник П. П. Упровадження системи екологічного менеджменту й аудиту в аграрне виробництво	35	Єсаулов Ю. В. Історичні особливості формування податкової системи в Україні.....	112
Терно В. В. Пріоритети стратегії перетворень банківської системи перехідного періоду	41	Гараханлу Фарназ Двостороннє співробітництво України з Ісламською Республікою Іран у стратегічно важливих галузях економіки.....	117
Новохатня Ю. В., Юсеф Н. Н. Сучасні зовнішньоекономічні відносини країн Близького Сходу.....	45	Рено С. А. Економічні тенденції та стратегії розвитку в світовій індустрії розкоші.....	120
В. С. Рижиков Економічна культура юриста як проблема розвитку ринкових відносин	52	Бердянська, А. В. Товт О. М. Сучасні моделі іпотечного ринку провідних країн світу.....	125
Левківський І. І. Синдиковане кредитування українських банків під час світової фінансової кризи	56	Грозов Г. Д. Досвід зарубіжних країн щодо державного управління розвитком соціально-економічної інфраструктури	134
Задорожний В. П., Наумчук О. В. Вплив глобалізації на світову економічну систему та державне управління інвестиційними процесами	62	Оболенцев М. И. Проблеми організації системи управління якістю бізнес-процесів на підприємстві.....	143
Зінковський С. В. Методи регулювання торговельних відносин між країнами	70	Ейсмонт В. В. Роль регіонального рівня в системі державного управління зовнішньоекономічною діяльністю.....	149
Винник О. В. Умови праці як мотиватор зайнятого населення регіону до продуктивної праці	77		

Ю. В. НОВОХАТНЯ

Н. Н. ЮСЕФ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

СУЧАСНІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ КРАЇН БЛИЗЬКОГО СХОДУ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 1(24), с. 45–51

За останній рік у міжнародних відносинах виразно проявилися кілька тенденцій, які дають можливість говорити про початок нового політичного етапу. Наявність найбагатших запасів нафти в арабському регіоні стало головною передумовою, що обумовила стрімке залучення ісламських економік у світове господарство в другій половині XX ст.

За останній рік у міжнародних відносинах виразно проявилися кілька тенденцій, які дають можливість говорити про початок нового політичного етапу. Період, який змінив епоху холодної війни, завершений. Прийдешні події навряд чи можливо передбачити, проте основні фактори, які визначають майбутній розвиток, очевидні вже тепер [1–4]. Як справедливо зазначають експерти, протягом ста років “нафтовий фактор” залишається одним з вирішальних елементів, що впливають на міжнародні відносини. І хоча період безумовної могутності найбільших нафтопромисловців у визначенні політики своєї країни за кордоном вже залишився в минулому, все ж провідні держави світу і країни, що розвиваються, як і раніше перебувають під сильним впливом енергетичного, у тому числі нафтового фактора [5]. Величезне значення енергоресурсів у світовій політиці викликає загострення як прихованого, так і відкритого протистояння між провідними державами за контроль над ними. Ситуація ускладнюється тим, що світові запаси нафти і газу вкрай обмежені і нерівномірно розподілені по земній кулі [7]. Незважаючи на величезні зусилля розвідки нових родовищ, відомі запаси нафти за останні десятиліття майже не збільшилися, хоча деякі країни і підвищили офіційні цифри своїх запасів. Нині приблизно 80 % нафти видобувається на родовищах, відкритих ще до 1973 р., причому більшість з них перебуває у стані занепаду [18]. Нафта є найбільш використовуваним у світовій економіці енергетичним продуктом, але разом з тим пере-

важна більшість країн — основних споживачів нафтопродуктів (і серед них насамперед держави Західної Європи, Японія та США) практично або позбавлені власних нафтових родовищ, або мають їх у своєму розпорядженні, але з надзвичайно недостатніми потужностями. Великий вплив нафтової проблеми на міжнародні відносини може бути пояснено трьома основними причинами. По-перше, всі держави світу вкрай зацікавлені в забезпеченні енергетичної безпеки. Звідси випливає поява деяких довгострокових спілок, які визначають обстановку в ключових нафтовидобувних регіонах. По-друге, істотно впливає на зовнішню політику той факт, що бізнес на “чорному золоті” залишається одним із найприбутковіших видів підприємництва. Наприклад, виявлення в Лівії значних запасів нафти швидко перетворило відсталу країну у відносно впливову на міжнародній арені. Це держава, яка може дозволити собі розкрити головним зовнішньополітичним противником найпотужнішу державу світу — Сполучені Штати. По-третє, нафтова промисловість, по суті, має інтернаціональний характер, що зумовлює утворення дуже великих компаній. Останні діють незалежно від кордонів суверенних держав, незважаючи на політичні розбіжності між ними. Крім того, найбільші нафтові компанії ведуть переговори з національними урядами і досягають з ними домовленостей, виступаючи, по суті справи, на рівних. Країни Близького Сходу займають особливе місце у світовій торгівлі нафтою. Так, наприклад, у зоні Перської затоки зосереджені

найбагатші нафтові родовища світу і знаходяться її великі виробники та експортери. Розвідані і підтверджені запаси нафти в регіоні у 80–90-ті роки ХХ ст. були оцінені на рівні 56–60 % загальних світових запасів, а виробництво — 18–20 % до підсумку. Серед найбільших виробників і експортерів нафти — членів ОПЕК у розглянуті роки виступали Саудівська Аравія (26 %), Іран (10–12 %), Ірак (7–9 %), Кувейт і ОАЕ (по 6–7 %), Катар (2 %) і т. д. [15]. Таким чином, у 90-ті роки ХХ ст. основними полюсами політичних протиріч в близькосхідному регіоні стали держави: Іран, Ірак; монархічні режими Аравійського півострова. Наявність найбагатших запасів нафти в арабському регіоні стала головною передумовою, що обумовила стрімке залучення ісламських економік у світове господарство в другій половині ХХ ст. Поглиблення і розвиток цього процесу відбувався весь цей період, впродовж якого була розпочата і досягла значних розмірів промислово-розробка нафтових родовищ у країнах близькосхідного регіону західними нафтовими монополіями. Посилення впливу арабських держав спочатку на розподіл доходів від продажу нафти на світовому ринку, а потім на динаміку її видобутку пов'язане передусім з діяльністю ОПЕК. 70-ті роки минулого століття характеризуються різким підвищенням світових цін на нафту і переходом практично всіх родовищ вуглеводнів до рук арабських держав, які націоналізували всі природні багатства на своїй території. Встановлення високих цін на нафту, натомість монополярно низьких, утримуваних західними компаніями протягом післявоєнного періоду, зумовили приплив валютних надходжень в близькосхідні економіки і дали можливість їм здійснити прискорену модернізацію. Хоча в комерційних цілях нафта почала видобуватися в цьому регіоні вже на початку ХХ ст., постійно діючий фактор економічного зростання нафтовидобувних держав стався саме в цей період.

Під впливом нафтового фактора відбулися значні зміни не тільки в економіці арабських виробників, а й у країнах імпортерів нафти, у стратегії і тактиці найбільших нафтових монополій, а також у відносинах між цими контрагентами світового нафтовиробництва. Зона Перської затоки опинилася в епіцентрі двох енергетичних криз, які приголомшили світ у 70-х роках ХХ ст. Доходи нафтових монархів були такі, що вони стали мультимільярдерами, а їх особистий статок перевищив багатство фінансових магнатів Заходу. Нафтові держави перетворилися на найбільших у

світі експортерів капіталу, а їх правителі злилися з міжнародною фінансовою олігархією. Ці процеси знайшли своє відображення і на соціокультурному рівні, де простежується прагнення арабських держав до формування незалежної ісламської моделі економічного розвитку. Беручи за основу технічну перевагу західноєвропейських країн і США, деякі західні економісти, такі як Ф. Фукуяма, розглядають історичний розвиток цієї групи країн як закономірний природничо-історичний процес, який мають пройти всі держави, діставшись з тими чи іншими відхиленнями до загального знаменника — єдиної планетарної цивілізації. Матеріальною основою цього процесу є, на їхню думку, інтернаціоналізація виробництва, утворення єдиного світового господарства, уніфікація споживчої і духовної культури, загальна демократизація, що виражає ідеї західного лібералізму. У зв'язку з цим пошлемося на дослідження Л. Разумової, яка, аналізуючи західно-центристські та ісламські погляди на процеси взаємодії західних і східних економік, робить такі цікаві висновки. По-перше, теза про уніфікацію світу на базі західної економічної системи, як закономірного підсумку єдиного і безперервного процесу розвитку людської історії, призводить до грубого спотворення фактів і вражаючого звуження історичного кругозору. По-друге, прихильники ідеї універсальності принципів західної демократії недооцінюють історичні, релігійні, морально-етичні аспекти, які відіграють величезну роль в ісламському суспільстві і є стримуючим фактором у процесах інтернаціоналізації всіх сфер життя, у тому числі у проведенні реформ щодо лібералізації арабської економіки, залучення іноземних і приватних національних інвестицій, а також процесів приватизації. По-третє, здається неправомірним їх прагнення применшити вплив нафтового фактора близькосхідного регіону як на економіку найбільших нафтоімпортерів, так і на світовий ринок у цілому. Водночас, Л. Разумова вважає перебільшеними погляди ісламських економістів на можливість створення незалежних, відмінних від ринкових, господарських механізмів [13].

З точки зору зовнішньополітичної орієнтації, близькосхідні держави, за всіх їх етнічних та географічних особливостей і суверенності, як суб'єктів міжнародного співтовариства, можна в цілому, з низкою застережень, підрозділити на лояльні і нелояльні до Заходу (і насамперед до США). Однак при всьому цьому через їх зовнішню політику та конкретні дії досить чітко простежувалася соціальна суть місцевих режимів.

Основними видимими проявами внутрішньорегіональної напруги 80-х років виступали ірано-іракська війна, ідеологічне і політичне протистояння між режимами ІРІ і Саудівської Аравії, побоювання Кувейту бути залученим у цю війну з відповідними несприятливими наслідками для його долі, і, нарешті, введення в Перську затоку військових кораблів країн — членів НАТО під приводом забезпечення безпеки вивезення нафти з Затоки. У 90-ті роки найбільшої конфліктності в регіоні досягли події захоплення Іраком Кувейту і міжнародні санкції проти Багдада. Таким чином, до політичного протистояння між Іраном, з одного боку, і Саудівською Аравією і Кувейтом — з другого, додався новий фронт протистояння — між Іраком і Аравійськими країнами Затоки, що проіснував до військового вторгнення США в Ірак у 2003 р. В основі подальшого поглиблення процесів інтернаціоналізації лежить зростання ролі саме нафтового фактора. Чи буде посилюватися тиск арабських лідерів на світові політичні та економічні процеси шляхом створення ісламської моделі соціально-економічного розвитку? Незважаючи на те, що військові конфлікти в Перській затоці у 80–90-ті роки ХХ ст. і початку ХХІ ст. виявили економічну, політичну залежність арабського Сходу від Заходу, його нездатність самостійно розв'язувати свої внутрішні проблеми, практично не викликає сумнівів щодо прагнення лідерів країн Близького Сходу посилити і конкретизувати свої позиції на світовій політичній арені. Разом з тим, з кінця 90-х років ХХ ст. арабські лідери почали чітко усвідомлювати, що зміни, які відбулися на світовому нафтовому ринку, зміна стратегії нафтових компаній, перехід нафто- і газодобувних галузей в розряд високотехнологічних, загострення міжнародної конкуренції, підвищення інвестиційного порогу, а в цілому — зростання нафтового фактора в умовах посилення інтернаціоналізації різних галузей світової економіки роблять необхідним проведення реформ з лібералізації економіки, участь їхніх країн у міжнародних інвестиційних процесах, а в недалекому майбутньому — і в боротьбі за залучення більшої частки цих інвестицій в свою економіку.

Освоєння західними компаніями нафтових родовищ країн Близького Сходу відбулося ще в першій третині ХХ ст. Протягом багатьох років лідируючі позиції тут займали нафтові (енергетичні) корпорації, відомі як “сім сестер”, п'ятеро з яких були американські: “Екссон” (колишня “Стандард ойл оф Нью-Джерсі”), “Стандард ойл

оф Каліфорнія” (“Сокал”), “Галф ойл”, “Тексако”, “Мобіл ойл”, одна — англо-голландська (“Роня датч-Шелл”), ще одна — англійська (“Брітіш петролеум”) [6], які здійснювали фактично тотальний контроль над нафтовими потоками регіону. Для американських корпорацій упровадження в міжнародний нафтовий бізнес передусім означало розповсюдження внутрішньоамериканської конкурентної боротьби за межами США. Ситуація змінилася лише у вересні 1960 р., коли була створена Організація країн — експортерів нафти, або, за першими літерами її англійської назви, — ОПЕК. Спочатку до її складу ввійшли Іран, Ірак, Кувейт, Саудівська Аравія і Венесуела. Згодом до них приєдналися Абу-Дабі, Катар, Лівія, Алжир, Індонезія, Нігерія, Еквадор, Габон. Члени ОПЕК зажадали встановити тверді довідкові ціни на нафту, рівень яких не можна було б змінити без попередніх консультацій з урядами країн-експортерів. Друга вимога учасників ОПЕК із зони Перської затоки полягала в тому, щоб включити орендну плату в експлуатаційні витрати компаній і прибутковий податок у 50 % віднімати від суми, що залишилася. Це означало б підвищення частки країн — господарів нафти на кілька відсотків, або на кілька сотень мільйонів доларів на рік. Нарешті, члени ОПЕК відмовилися нести частину тягаря торгових витрат компаній.

Вимоги ОПЕК, з огляду на подальший розвиток подій, були скромні й не виходили з чисто комерційних рамок. Тоді мало хто вірив, що новонароджена організація виживе. Занадто часто в минулому країни Близького і Середнього Сходу намагалися узгодити свої дії, і дуже часто їх об'єднання розвалювалися в результаті натиску зовнішніх сил, внутрішнього суперництва і розколу. “Сім сестер” хоча і були стурбовані появою ОПЕК, тривалий час відмовлялися визнати нову реальність. Промислово розвинені держави об'єднали свої зусилля проти ОПЕК і стали планомірно проводити в життя комплексні заходи з ослаблення впливу ОПЕК на світовий ринок. За короткий термін вони добилися економії споживання нафтопродуктів у своїх народних господарствах і налагодили службу із забезпечення великомасштабного нафтозбереження в національних кордонах, а також в нейтральних водах, і навіть у певних межах стали регулювати попит на нафту на світовому ринку. Це полегшило їх маневреність у сфері співвідношення між попитом та пропозицією на нафту в міжнародній торгівлі. Як пише А. Васильєв, у США під час нафтової кризи 1973–1974 рр. обмежили в постачанні рід-

ким паливом установи, житлові будинки і школи, оголосили про плани нормування нафтопродуктів і підвищення на них податків. Вперше після Другої світової війни ввели жорстке нормування мазуту [6]. Загальним же підсумком усіх названих дій стали або переважно задовільні для Заходу міжнародні ціни на нафту, або поява перешкод на шляху їх зростання. Однак уряди західних країн продовжувала турбувати життєздатність ОПЕК на тлі нестійкого і схильного до негативного впливу різних факторів світового нафтового ринку. Тому в останній чверті XX ст. спостерігається посилення зацікавленості Заходу як у збереженні свого контролю над функціонуванням всього світового нафтового ринку, і насамперед в цінах на нафту, так і в активізації своєї діяльності безпосередньо в районах основних нафтових родовищ земної кулі (тобто в сфері, що забезпечує основу могутності країн — членів ОПЕК).

На початку 1974 р. Вашингтон висунув план поступового подолання енергетичної кризи. Глава американської адміністрації запропонував створити організацію країн — імпортерів нафти, свого роду “анти-ОПЕК” — Міжнародне енергетичне агентство, якому була призначена роль знаряддя боротьби проти країн — членів ОПЕК. На Паризькій конференції 1975 р., що відбулася на початку лютого, учасники агентства поставили за мету скоротити свій імпорт на 10 %, або приблизно на 100 млн т на рік, прискорити розвиток інших джерел енергії і збити ціни на рідке паливо. Однак організатори конференції враховували, що така політика криє серйозні протиріччя, тому що більш дешева нафта зробила б нерентабельними багато видів енергії і безглуздими величезні капіталовкладення. Як вихід передбачалося, змусивши членів ОПЕК знизити ціни на свою сировину, підтримувати ці ціни на високому рівні всередині країн-імпортерів за допомогою відповідних тарифів. Головне політичне завдання країн Заходу, і США зокрема, в зоні Перської затоки з кінця 70-х років полягало у збереженні і зміцненні здобутих у минулому політичних, економічних і соціальних позицій у системі впливу на зовнішню політику країн близькосхідного регіону. У першу чергу Захід намагався не допустити: 1) проникнення та розгортання прокомуністичної ідеології та впливу колишнього СРСР; 2) посилення ініціативи і впливу вже сформованих на той час соціально-радикальних режимів (Ірану, Іраку, Демократичної Республіки Афганістан); 3) втрати своїх панівних позицій у сфері придбання нафти Перської затоки; 4) виникнення нових загально-

національних соціальних потрясінь, які, як правило, призводять охоплені ними суспільства до конфронтації з інтересами США та їх союзників у цьому регіоні. На цій підставі увага Заходу до Перської затоки, а отже, і його активність тут стали значно масштабнішими. Американський уряд таким чином обґрунтував свої позиції по Затоці: “Близький Схід і Перська затока в сукупності є життєво важливим регіоном для США за своїми енергоресурсами, стратегічним положенням, за своїм непередбачуваним ворожим впливом, а також, зважаючи на тривалі та тісні зв’язки Сполучених Штатів з багатьма місцевими націями, те, що може трапитися в Південно-Західній Азії, серйозно позначиться на економічному та індустріальному світі... Контроль СРСР над нафтовим потоком із Затоки на Захід, маніпуляції ним можуть мати серйозні наслідки для системи західного співтовариства. Ми маємо допомогти нашим союзникам в Перській затоці захистити себе політично й економічно проти зовнішньої агресії. Ми також повинні підтримати свободу мореплавства, вільний прохід через протоку” [20]. Політична стратегія Заходу в Перській затоці у розглянутий період не була одноманітною і за своїми основними внутрішніми орієнтирами. Вона змінювалася залежно від розвитку конкретних подій у регіоні. Так, за першим варіантом (1979 — кінець 80-х років XX ст.) були визначені три полюси політичного протистояння: Демократична Республіка Афганістан; Ісламська Республіка Іран; Республіка Ірак і держави Аравійського півострова. Захід робив усе, щоб перешкодити будь-яким спробам появи сил взаємодії між полюсами і підтримувати атмосферу непримиренності протиріч між ними. Для цього він активно спекулював на надзвичайній значущості для світового ринку безперервності нафтових поставок із Затоки та на реальній близькості радянської загрози країнам регіону. Захід нав’язував своє право відкрито виявляти теплі почуття до так званих “дружніх” режимів і надавати їм відповідне технологічне, політичне і військове сприяння, і прохолодне, більш жорстке ставлення — до “ворожих”.

На рубежі 80–90-х років — після падіння правлячого режиму в Афганістані та закінчення ірано-іракської війни — в перший варіант західної стратегії у Затоці стали вводитися відповідні корективи. Після військового захоплення Іраком Кувейту і виявлення ворожого протистояння між Іраком і Аравійськими країнами чітко позначився її другий варіант, який діє і досьогодні. Так, Іран, в силу свого ісламського радикалізму,

особливо стосовно США і Ізраїлю, а також великих можливостей впливу на політичну ситуацію в Затоці, продовжував розглядатися Вашингтоном як небезпечний для його державних інтересів. Ще одним ворогом США був оголошений Ірак, на який спочатку обрушилася військова акція відплати “Буря в пустелі”, а також тотальна економічна, транспортна та політична блокада з боку світового співтовариства, а потім було здійснено відкрите збройне вторгнення, повалено правління С. Хусейна, внаслідок чого країна перетворилася на плацдарм міжнародного тероризму з невідомою політичною перспективою. Таким чином, можна констатувати, що практично від самого початку нафтовий фактор у міжнародних відносинах змінив засади формування зовнішньої політики зацікавлених держав. Як основні дійові особи почали виступати уряди і найбільші нафтові компанії. При цьому останні були ініціаторами більшості зовнішньополітичних кроків на міжнародній арені. Крім того, в минулому найбільші нафтові компанії нерідко були готові представляти свою державу в нафтовидобувних регіонах. Крім того, вони мали у відповідних регіонах свої постійні представництва, які з низки причин виявлялися впливовішими за офіційні національні дипломатичні представництва своїх країн. Сучасний енергетичний режим має сильно сконцентрований політичний вплив. Визначальним фактором впливу на розвиток ринку нафти залишається політика США. Забезпечення національної безпеки — питання, якому підзвітна вся зовнішньополітична концепція США. Її найважливішою складовою є забезпечення енергетичної безпеки країни. Це визначається безпосередньою залежністю американської економіки, яка споживає чверть усіх вироблених у світі обсягів нафти (з них менше половини видобувається всередині країни), від зовнішніх джерел нафти і крайньої вразливості від будь-яких ексцесів на світовому ринку нафти.

Сьогодні США самодостатні за всіма видами енергоносіїв, за винятком нафти. В умовах зростання енергоспоживання США постійно збільшують імпорт нафти з-за кордону. У минулому році імпорт становив 52 % всього внутрішнього споживання нафти. За прогнозами Адміністрації енергетичної інформації Міністерства енергетики США, чистий імпорт нафти в США зростатиме і далі. До 2020 р., як припускала адміністрація Буша, два з кожних трьох барелів споживаної в США нафти будуть імпортовані [19]. Нафта все більше розглядається в США як небезпечна

залежність від зовнішнього світу. Це змушує Вашингтон диверсифікувати джерела.

У глобальній енергетичній стратегії США пріоритетними є три напрями: держави Західної півкулі, Близький Схід (зона Перської затоки) і Каспій. Як підкреслюється в Національній енергетичній політиці: “Перська затока буде головним об’єктом уваги міжнародної енергетичної політики США, однак наша залученість буде глобальною, ми будемо висвічувати існуючі і нові регіони, які матимуть головний вплив на глобальний енергетичний баланс” [19]. На думку західних експертів, нафтовидобувні країни СНД, і передусім держави Каспійського басейну, здатні в певному обсязі компенсувати потреби, що насуваються на Америку у зв’язку з енергетичною кризою або навіть зняти її загрозу. Пророкуючи запасний варіант на каспійському напрямку, американські фахівці не виключають, що з часом нафтовидобувні держави Співдружності спільно могли б скласти серйозну конкуренцію країнам ОПЕК [12].

Чимало фахівців вважають, що форсована і масштабна розробка каспійських родовищ багато в чому залежатиме від ситуації на Близькому Сході й успіху операції в Іраку. Якщо уважно розглянути факти, вимальовується цілком певна картина і щодо причин винуватців війни в Іраку. З цієї точки зору суть ситуації, пов’язаної з подіями в Іраку та інших країнах, добре пояснюють три документи, що визначають стратегічну логіку поведінки і роль США.

Доповідь Національної ради США по розвідці (грудень 2000 р.) “Про розвиток світової ситуації до 2015 року”, яка попереджає про те, що до зазначеного терміну США зіштовхнуться з проблемою енергетичної кризи. Причина — зростання споживання енергоресурсів в інших країнах, особливо Китаї, Індії, а також у Європі. У доповіді прогнозується, що до 2015 р. 4/5 близькосхідної нафти імпортуватиметься в Східну Азію. Даються рекомендації про необхідність скорочення залежності США від імпорту нафти [8]. Як повідомляла газета “Червона зірка” [9], екстрене засідання Ради Безпеки ООН щодо війни в Іраку, скликане на вимогу Ліги арабських держав і Руху неприєднання, завершилося скандалом. Американська делегація на чолі з постійним представником США в ООН послом Джоном Негропonte демонстративно залишила зал засідання під час виступу іракського представника в ООН. Мухаммед ад-Дурі закликав членів СБ “зробити все, що в їхніх силах, щоб прийняти резолюцію, яка вимагає припинення

війни і агресії, і захистити іракський народ від навислої над ним загрози”. Іракський дипломат також звинуватив США і Великобританію в тому, що ті мають намір вести проти його країни війну на знищення. Розв’язавши війну в Іраку і тим самим проігнорувавши норми міжнародного права, США в черговий раз показали своє ставлення до ООН і розмов, які в цій організації провадяться. Низка держав, у тому числі Росія і Україна, засудили позицію США і намагалися зупинити військову агресію всіма доступними дипломатичними методами. От що сказав голова ради Європейського союзу, прем’єр-міністр Данії Андерс Фог Расмуссен: “США тепер прагнуть одержати відомості через ООН, щоб переконатися, чи демонтував Ірак хімічну та біологічну зброю. ЄС і США домовилися в Йоганнесбурзі, що тепер слід концентрувати спільні зусилля на надання міжнародним військовим інспекторам вільного та безперешкодного доступу до Іраку” [16]. За словами Хав’єра Солана, верховного представника ЄС із зовнішньої політики та безпеки: “Рішення США провести поодиноку військову операцію проти Іраку може стати великою помилкою. Такий крок матиме лише негативні наслідки для самих США. Через те ми відкрито говоримо американцям, що неможливо встановити на Близькому Сході новий політичний порядок за допомогою голої сили” [17; 11]. Розвиток подій навколо Іраку дав серйозний привід для того, щоб задуматися над сучасними тенденціями у світовій політиці. Так виходить, що нинішня іракська криза поставила чимало питань, які виходять далеко за межі чергової спроби Вашингтона приструнити ще одного хитрого та неслухняного політичного лідера однієї з країн, що розвиваються.

Міжнародне співтовариство сьогодні опинилося в доволі небезпечній ситуації. Більше того, для людства, поряд із традиційними загрозами, виникла нова серйозна небезпека у вигляді міжнародного тероризму. Набагато масштабніша і системна загроза визріває ще й там, де багато хто її, можливо, до останнього часу і не чекав — у надрах сучасної політики Вашингтона, який прагне під прикриттям або приводом вирішення завдань боротьби з міжнародним тероризмом встановити повний силовий контроль над стратегічно важливими районами світу, нафтовими потоками країн Близького Сходу, не зважаючи при цьому на інтереси більшості своїх союзників і на міжнародно-правові норми. Вторгнення США в Ірак продемонструвало світовій спільноті: по-перше, руйнування сформованих в останні 50 років між-

народно-правових традицій і правил, що стали основою європейської демократії, і, по-друге, — виникнення ситуації, коли США, використовуючи як важіль нафту Близького і Середнього Сходу, регулюють світові політичні та економічні процеси, винятково керуючись власними інтересами.

Спроби демократизації на “розширеному” Близькому Сході поки провалюються, хоча Вашингтону вдалося за допомогою тиску наблизити до себе деякі режими (Сирія, Єгипет, Лівія). Як і раніше, не виключений розпад Іраку; навіть за оптимістичними оцінками, ситуація там стабілізується не раніше, ніж через 8–12 років. Палестино-ізраїльський конфлікт ось-ось спалахне з новою силою, і останні дії прем’єра Ізраїлю Арієля Шарона свідчать про те, що, передчуваючи нову кризу, він, швидше за все, заздалегідь намагається перекласти відповідальність на палестинців. Ще невідомо, чи готові США та інші зовнішні учасники близькосхідного процесу, в тому числі Росія, до реального “нав’язування миру” [1–4]. Різке загострення міждержавних протиріч і політичної ситуації в близькосхідному регіоні протягом декількох десятиліть у XX — початку XXI ст. зумовлено активною і багато в чому негативною взаємодією внутрішніх і зовнішніх факторів. Головні з них — це значне зростання цін на нафтопродукти, рівень яких багато в чому залежав від політичних позицій держав Близького Сходу. Однак такі зміни в ціноутворенні викликали велике занепокоєння і протидію з боку Заходу. Збільшення ж доходів від нафти місцевих країн, у свою чергу, підштовхнуло зростання амбіцій правлячих еліт і гонку озброєнь. З іншого боку, відбулося посилення політичного, військового й ідеологічного втручання Заходу у внутрішні справи регіону. Це здійснювалося в ім’я збереження контролю над торгівлею стратегічною сировиною світового значення — нафтою, а також в ім’я утримання політичної ситуації в Перській затоці в рамках, що задовольняють інтереси західних держав. Зовнішніми проявами зміни геополітичної ситуації в Перській затоці стали: а) виникнення антизахідних і радикальних за своїми соціально-політичними і релігійними концепціями правлячих режимів в Ірані та Афганістані; б) ірано-іракська, ірако-кувейтська війни; в) початок військових форм боротьби за нафтові інтереси в Перській затоці за участі збройних сил Заходу, і передусім США в Іраку; г) виникнення в регіоні Перської затоки, замість двох полюсів політичного і військового протистояння (Іран — арабські країни), трикутника протилежних полюсів (Іран — Ірак —

білязаточні аравійські держави). Нафта — це фінансове багатство, зброя, великий імпорт іноземної продукції, можливість досягнення достатньо високого, або принаймні задовільного життєвого рівня населення, та можливість отримати іноземну військову та політичну допомогу. Таким чином, нафта — це стратегічний і ємний фактор не тільки місцевого, а й світового значення, який зумовив запекле міжнародне протиборство великого кола учасників-держав (з них головні — США, Іран, Ірак і білязаточні аравійські держави).

Література

1. Современные международные отношения: Учебник / Под. ред. А. В. Торкунова. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1999. — 584 с.
2. Барковский А. Н., Оболенский В. П. Внешнеэкономическая политика России в глобальном экономическом пространстве // Россия и современный мир. — 2005. — № 3. — С. 11–20.
3. Дахин В. Россия в современном мире // Государственная служба. — 2003. — № 4.
4. XXI век: контуры миропорядка // Россия в глобальной политике. — 2005. — № 5.
5. Василенко А. Нефтяной фактор в российской внешней политике // Русский журнал. — 1998. — № 2.
6. Васильев А. М. Персидский залив в эпицентре бури. — М., 1983.

7. Денчев К. Нефтегазовый фактор в международных отношениях // Политика. — 1999. — № 3 (13).
8. Ивашов Л. Г. Что стоит за планами войны США против Ирака // Журнал теории и практики Евразийства. — 2003. — № 22.
9. Лященко А. ООН: эмоции сменяет прагматизм // Красная звезда. — 2003. — 23 марта.
10. Мирский Г. Иракская головоломка. Что после Саддама? // Россия в глобальной политике. — 2003. — № 1.
11. Независимая газета. — 2003. — 21 марта (№ 55(2888)).
12. О долговременной стратегии США в Каспийском регионе и практических шагах по ее реализации. Аналитический доклад // Евразийский вестник. — 2003. — № 22.
13. Разумнова Л. Л. Роль нефтяного фактора в экономике арабских государств в условиях интернализации хозяйственной жизни (1986–1996) // Автореф. дис. ... канд. экон. наук. — М., 1998.
14. Шарипов У. З. Политика и нефть в Персидском заливе 70–80-х годов (Запад и государства региона). — М., 1994.
15. Шарипов У. З. Международные отношения в регионе Персидского залива и роль нефтяного фактора (Запад и страны региона) // Автореф. дис. ... док. полит. наук. — М., 1999.
16. AFP, 04.09.2002.
17. Berliner Zeitung, 02.09.2002.
18. Colin J. Campbell and Jean H. Laherrere. The End of Cheap Oil // Scientific American. — 1998. — March.
19. National Energy Policy. — Washington, D. C., 2001.
20. The Persian Gulf, are we committed? At what cost? A dialogue with the Reagan administration on US policy. Prepares for the use of the joint economy Committee, Congress of the US. Washington: Government printing office, 1981.

Розглядається поглиблення і розвиток процесу залучення ісламських економік у світове господарство, що відбувся у кінці 90-х років XX ст., впродовж якого була розпочата і досягнута значних розмірів промислова розробка нафтових родовищ у країнах близькосхідного регіону західними нафтовими монополіями. Також зросли амбіції правлячих еліт і гонка озброєнь.

Рассматривается углубление и развитие процесса вовлечения исламских экономик в мировое хозяйство, проходившего с конца 90-х годов XX в., в течение которого была начата и достигла значительных размеров промышленная разработка нефтяных месторождений в странах ближневосточного региона западными нефтяными монополиями. Также выросли амбиции правящих элит и гонка вооружений.

The article refers to the deepening and development process of integrating the Islamic economy in the world economy, which took during the late 90-ies of XX century, during which was initiated and reached a significant size commercial development of oil fields in the Middle East by Western oil monopolies. Also increased ambitions of ruling elites and the arms race.

Надійшла 24 січня 2010 р.